

AKTYOR VA QO'G'IRCHOQ XATTI-HARAKATLARI O'RTASIDAGI FUNKSIONAL ALOQADORLIK

Usmanova Lola Djurayevna

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti katta o'qituvchi

lola_u@mail.ru

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada qo'g'irchoq teatr san'atida aktyor va qo'g'irchoq xatti-harakatlari o'rtasidagi bog'liqligi xususida boradi. O'zbekistondagi olib borilgan tadqiqotlar asosida tarixiy faktlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: qo'g'irchoq, teatr, spektakl, rejissyor, aktyor

Bir qarashda inson xatti-harakati frazeologiyasi nuqtai-nazardan odatga, ko'nikmaga aylanib ketgan harakat stereotiplari butunlay o'zgargandek tuyuladi. Dramatik teatr aktyori bilan qo'g'irchoq teatri aktyorining muskul apparatining oddiy jismoniy harakati qiyosida taqqoslab ko'ramiz. Aytaylik, dramatik aktyor sahnaviy voqea davomida o'tirishi zarur. Shunga muvofiq harakatga keltiruvchi buyruq dastlab miyada tug'iladi. Bunday davlat markazga intiluvchi nerv orqali markaziy nerv sistemasiga boradi va undan markazdan tarqaluvchi harakat tomirlariga o'tadi va bu tomirlar bo'ylab yelka, bo'ksa, oyoq va boshqa qismlar muskullarini harakatga keltiradi. Zarur mushaklarning uzayishi yoki qisqarishi berilgan bosh miya buyrug'i bajariladi. Reflektorli yoy egilib bo'ladi, ya'ni odam o'tiradi.

Qo'g'irchoq teatri aktyorida bu refleks jarayonining birinchi qismi drama aktyorida qanday bo'lsa, shunday kechadi, biroq yakun farqlanadi. Nerv tomirlari orqali bajariladigan holatni aktyor emas, balki qo'g'irchoq amalga oshiradi. Qo'g'irchoqning o'tirishi uchun mutlaqo boshqacha fiziologik xatti-harakat amalga oshiriladi. YA'ni yelka, qo'l, bilak, tirsak, barmoq mushaklari harakatga keladi. Natijada qo'g'irchoq istalgan holatga muvofiqlashtiriladi.

Qo'g'irchoq - aktyor tanasida qanday jarayon kechadi. Aktyor va sahnaviy personaj, ya'ni qo'g'irchoq xatti-harakatlari orasida funksional (vazifaviy) aloqa doimiy ravishda yuz beradi.

Qo'g'irchoq teatri aktyori tanasida fiziologlar va sportchilar iborasiga ko'ra ideomotor akti yuz beradi, "Harakat haqidagi fikr mushaklarning juz'iy torayishlari, qisqarishlari bilan barobar kechadi. "Aktyorning ongida va qo'g'irchoq plastikasi vositasida amalga oshadigan harakat, unga mas'ul muskul mushaklarining juz'iy,

ko'pincha tashqaridan sezilmaydigan torayishiga sabab bo'ladi. Aktyor sahnaviy zarur xatti-harakatni o'zidan o'tkazadi va uni kuchaytirib, qo'g'irchoqqa beradi. Qo'g'irchoq sakraganda, chopganda, o'tirganda turli – tuman xatti-harakatlar qilganida, aktyor ham barcha harakatlarni o'zi qilayotgandek, biroq ko'rinmas, bilinmas darajada amalga oshiradi. Harakatlarni o'z tajribasiga suyangan holda yoki kuzatishlariga tayanib, uning har bir detal, mayda-chuyda, ikir-chikirlarini o'zaro bog'liqlikda yodida saqlashi va amalga oshirishi kerak bo'ladi.

Sahnaviy personajga xos hissiyotlarni aktyor qalbi bilan his etilishi-qo'g'irchoq teatri ijrochisi uchun zarur shart hisoblanadi. Bu hissiyotlarni aktyor qo'g'irchoqlarni turli rakurs, hilat va harakatlarida, bir so'z bilan aytganda, uning plastikasi orqali ifoda qilishi kerak. Faqat shundagina sahnaviy personaj, qo'g'irchoqning har bir spektakldagi qattiq harakatining plastik belgilari namoyon bo'ladi, sahnaviy yashash tarzining xususiyatlari yuzaga keladi.

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti qo'g'irchoq bo'limida aktyorni tarbiyalash asosan Stanislavskiy sistemasi uslubiyati zaminida olib boriladi. Aktyorlarning qo'g'irchoq bilan trenaj mashg'ulotlari, albatta aktyor psixotexnikasi elementlari Stanislavskiy sistemasiga asoslangan mashqlari jonli plan bilan parallel holda olib boriladi. Lekin bu jarayonda ikki xil mashqni o'zaro aloqadorligi, bir-biriga ta'sirini amalga oshirishda zarur meyor aslo buzilmasligi kerak.

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutida qo'g'irchoq teatri aktyorlari tarbiyalash ishi boshlanganiga o'ttiz yildan oshiq vaqt o'tdi. Respublika qo'g'irchoq teatri, viloyatlar qo'g'irchoq teatrlarida institutni bitirib chiqqan sobiq talabalar teatr artistlarining aksariyatini tashkil qilib kelgan. Biroq so'ngi yillarda, ayniqsa viloyat teatrlarida maktab o'tagan professionallar soni kamayib borayotgani tashvishlanarlidir. To'g'ri, institutda har yili qo'g'irchoq bo'limini bitirib chiquvchilar bo'ladi. Lekin ularning aksariyati viloyat teatrlariga borib ishlamaydilar. O'zlarini boshqa sohalarga urib kelayotganlar ham yo'q emas. Ammo, masalaning boshqa bir jiddiy tomoni bor.

Institutda tahsil oldi degani diplomli qo'g'irchoqboz aktyor teatrga yetib keladi va bu kasb uning kundalik mehnati, hayoti tarziga aylanadi, degani emas ekan. Yosh yigit-qiz bu fakultetga kirayotganida, kasbni tanlayotganida qalb amriga itoat qildimi, yoki boshqa sharoitlar sabab bo'ldimi, gap ana shunda. Ba'zan sharoit taqazosi bilan, aytaylik drama bo'limiga yaroqsiz topilib yoki drama bo'limiga davogalar ko'p bo'lib, konkurs kattaligi tufayli qo'g'irchoq bo'limiga kirib qoluvchilar ham uchrab turadi. Bunda talaba o'zida tub o'zgarishlarga erishmasa, qo'g'irchoqqa mehr-muhabbat tuyg'usini o'zida shakllantira olmasa, u san'atkor bo'lmaydi.

Qo'g'irchoq teatri aktyori boshqa janr aktyorlaridan farq qiluvchi, o'ziga xos tipdir. Boshqalardan farqlanishi uning kasb mahorati, qo'g'irchoq o'ynatilishi bilan chegaralanmaydi. U aynan boshqa tipdagi shaxs. Ma'lumki, o'zining san'atini, san'atkorligini, o'z qiyofasini jamiyatga ko'rsatishga intiluvchi shaxs (bu xususiyatning yomon tarafi yo'q, bu har bir artistning haqli istagi) shirma ortida uzoq o'tira olmaydi, zerikadi, o'zini topmaydi. Demak, qo'g'irchoqboz aktyorning asosiy hislatlaridan biri kamsuqumlik, kamtarlikdir. Bunday fazilat, albatta boshqa janr artistlariga ham xos ekanligi shubhasiz, ammo bu fazilatlar drama teatrida va qo'g'irchoq teatrida turli proporsiyalarda yuzaga chiqadi, aks etadi. Qo'g'irchoq teatri aktyori uchun uning o'zi emas, undan tashqaridagi mavjudot, uning ijro quroli-qo'g'irchoq va u bilan bog'liq vaziyat ko'proq ahamiyatga ega bo'lishi diqqatga sazovor. Shu bilan birga qo'g'irchoq teatri aktyoriga xos ko'rinmaslik bilan bog'liq kamtarlik juda faol, sermazmun mehnat, ijodiy izlanishlarga to'la bo'lishida, bu inson qo'g'irchoq san'atining odamimi, bunda o'zini topganmi, bir so'z bilan aytganda professionalmi yoki yo'qligi ekanligi o'zini ko'rsatadi.

Umuman, aktyorlik san'atining eng teran tavsifi uning organikasi, uning qo'g'irchoqqa hayot bag'ishlashida nemat bo'ladi.

Qo'g'irchoq teatri aktyorining qo'llari-uning asab torlari va jismoniy energiyasini qo'g'irchoqning plastik xatti-harakatlariga aylantiruvchi, shuur va hissiyotlarni yorutuvchi o'ziga xos vositasidir. Barmoqlarning harakatlari, bilaklarning turli mashqlari, yoki gipt yoki vagani boshqarishda barmoqlarning salgina nozik harakati tufayli qo'g'irchoq spektakli personajining emotsional holatida o'zgarishlar yuz beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Ashurova M.X. Aktyorlik mahorati. – Toshkent: Innovatsiya –Ziyo, 2021. – 210 bet.
2. Королев М. Искусство театра кукол. – Л., Искусство, 1973. – С. 112.
3. Qodirov M.X. O'zbek xalq tomosha san'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1981. – 59-b
4. Qodirov M. Tomosha san'ati o'tmishidan lavhalar. – Toshkent: Fan 1993, – 35-37 bb.
5. Qodirov M., Qodirova S. Qo'g'irchoq teatri tarixi. – Toshkent: Talqin, 2006. – 208 b.